

שיטת הגאונים בעדות מוכחשת

גילעד ריינמן

- א. פתיחה
- ב. עדות מוכחשת – הסבר רשב"ם ורוב הראשונים
- ג. שיטת הגאונים
- ד. סיכום

א. פתיחה

פרק חזקת הבתים במסכת בבא בתרא עוסק בדיני חזקות קרקע ובדיני טענות. בעקבות המשנה הראשונה בפרק (העוסקת בחזקת שלוש שנים), הגמרא מבררת מהי חזקת שלוש שנים לשיטת חכמים (וגם לרבי ישמעאל ורבי עקיבא). הגמרא מגיעה למסקנה שחזקת שלוש שנים נוצרת על ידי ישיבה רצופה בקרקע, ואכילת פירותיה במשך שלוש שנים. הסיבה לכך היא שזה הזמן שבו בדרך כלל, הקונה של הקרקע מאבד את שטר הקניין שלו על הקרקע¹. בנוסף לכך, הקונה צריך שתהיה לו טענת בעלות על הקרקע ולהשתמש בקרקע (על ידי אכילת פירות הקרקע). המרא קמא (המוכר), יכול למנוע את החזקה באמצעות מחאה בלוקח. המחאה היא הצהרה של המרא קמא בפני עדים (ישנה מחלוקת אם שני עדים או שלושה עדים), על כך שהקרקע היא שלו, ולא של המחזיק (מי שנמצא כרגע בקרקע).

בעקבות ההגדרה של החזקה, הגמרא מביאה שורה של מקרים שנועדו לעזור לברר מהי חזקה, ומה הדרך הנכונה להחזיק את הקרקע. בנוסף לכך הגמרא מנסה לברר באמצעות המקרים הללו, אילו טענות נחשבות טענות טובות לעניין יצירת חזקה. אגב כך הגמרא מביאה מקרים של טענות שאינן טובות (או שיש מחלוקת אמוראים על כך), בין אם מאחר שהן חלשות מידי, ובין אם משום שיש טענות סותרות בין בעלי הדין.

המאמר עוסק במקרה של טענות הסותרות זו את זו באופן חלקי. לבעלי הדין יש עדויות סותרות זו את זו בדבר אחד, ובנוסף, לאחד מבעלי הדין יש עדות נוספת. מהו הדין?

* הפניות סתמיות במאמר זה לדברי רב האי גאון הן למשפטי שבועות, חלק ב, שער ה.
1. ישנן גם מחלוקות ראשונים האם חזקה קשורה להקפדה של המרא קמא (המוכר), על השימוש בשדה שלו. מהו מקור החזקה (רוב הראשונים מסכימים שזו תקנת חכמים כלשהי), ועוד דיונים רבים שלא מהותיים לענייננו.

ב. עדות מוכחשת – הסבר רשב"ם ורוב הראשונים

נאמר בגמרא :

זה אומר של אבותי וזה אומר של אבותי, האי אייתי סהדי דאבהתיה ואכלה שני חזקה, והאי אייתי סהדי דאכלה שני חזקה; אמר רב נחמן: אוקי אכילה לבהדי אכילה ואוקי ארעא בחזקת אבהתא.

(בבא בתרא לא, א)

כלומר לדעת רב נחמן, כאשר ישנן עדויות סותרות, אנחנו 'מקזזים' את אותן העדויות, ונותרים רק עם העדות שלא הוכחשה. ולכן בסיפור שלנו, יזכה האדם שהביא גם עדי אבות וגם עדי חזקה.

מקשה עליו רבא :

א"ל רבא: הא עדות מוכחשת היא !

כיוון שהעדים הוכחשו בעדות האכילה, ברור שאחת מכתות העדים שקרנית. ומאחר שאנחנו לא יודעים איזו מהן היא השקרנית שתי הכתות פסולות לכל עדות, וממילא גם העדות שאינה שנויה במחלוקת פסולה.

עונה לו רב נחמן, עדות האכילה הוכחשה, אך עדות האבות לא הוכחשה כלל והיא קיימת ועומדת וכולם מודים בה (רשב"ם בבא בתרא לא, ב ד"ה בדאבהתא: "עדות של אבהתא קיים הוא והכל מודים בו"), ולכן נעמיד את הקרקע ברשות ראובן.

הגמרא מציעה להעמיד את מחלוקת רב נחמן ורבא, כמחלוקתם של רב הונא ורב חסדא. רב הונא ורב חסדא נחלקו במקרה של שתי כתות עדים שהכחישו זו את זו, האם יכולות להעיד בעדות אחרת:

- רב הונא סובר שבעדות אחרת הכתות כשרות לעדות, שכן נעמיד את העדים על חזקת הכשרות הראשונית שלהם, כאשר כת אחת מעידה נניח שהאחרת היא השקרנית, ולהיפך.

- רב חסדא סובר שהכתות פסולות לעדות, מאחר שברור לנו שהאחת מהכתות פסולה ושקרנית, ויש לנו את הכלל שלא מוציאים ממון (או כל דבר מחזקתו) מספק, לא נוכל להאמין לעדים שהם ספק שקרנים בשום עדות של הוצאת ממון.

הגמרא מציעה שאם כן לכאורה שיטת רב נחמן מקבילה לדברי רב הונא, שהרי הוא מקבל את העדות של העדים בעניין אחר (עדות האבות), לעומת זאת רבא סובר כרב חסדא ולכן לא מקבל את עדות העדים בעדות האבות כלל.

הגמרא דוחה את ההעמדה הזאת ואומרת שגם רבא יכול להתאים לשיטת רב הונא:

עד כאן לא קאמר רב הונא אלא לעדות אחרת, אבל לאותה עדות – לא.

כלומר לפי רבא, רב הונא מכשיר את אותן כתות עדים רק לעדויות במקרים אחרים, אך באותו מקרה לא נוכל להאמין לאף אחת מכתות העדים, גם שלא בדבר השנוי במחלוקת.

ג. שיטת הגאונים

הגמרא בשבועות (מז, ב) מביאה ארבעה מקרים אפשריים שבהם שתי כתות עדים שהכחישו בעבר זו את זו, יגיעו להעיד עדות אחרת בנפרד זו מזו (לכולי עלמא אם אחד מכת זו ואחד מכת זו באים להעיד העדות בטלה כי ברור שאחד העדים שקרן). מתוכם שני מקרים רלוונטים להסבר הסוגיה ולכן נביא רק אותם.

1. לזה אחד, מלווה אחד, שני שטרות:

אחת מהכתות המוכחות חתומה על שטר לפיו דן לווה מנפתלי מאה דינרים. הכת האחרת חתומה על שטר אחר בו כתוב שדן לווה מנפתלי חמישים דינרים. לכולי עלמא דן יהיה חייב לנפתלי חמישים דינרים, מאחר שלמרות שברור לנו שאחת מהכתות שקרנית, אנחנו מניחים שאחת מהן דוברת אמת, ולכן ברור שיש חוב של לפחות חמישים דינרים. על כן דן יהיה חייב לשלם לנפתלי חמישים דינרים (יד בעל השטר על התחתונה). לגבי שאר החוב מאחר שהעדים מכחישים זה את זה, הוא פטור (אלא אם כן יש בשטר הזה עדים נוספים שלא הוכחו).

2. שני לווים, שני מלווים, שני שטרות:

אחת מהכתות שהוכחה חתומה על שטר לפיו דן לווה מנפתלי חמישים דינרים, ואילו הכת השנייה חתומה על שטר שגד לווה מאשר חמישים דינרים. בזה נחלקו רב הונא ורב חסדא. רב הונא סובר שמאחר שאנחנו לא יודעים איזו כת היא הכת שהוכחה, כאשר הן באות להעיד בדין אחר אנחנו אומרים שהכת המעידה היא הכת הכשרה והאחרת היא השקרנית, ולהיפך כאשר האחרת מעידה². רב חסדא סובר שמאחר שאחת משתי הכתות שקרנית ואנחנו לא יכולים להכריע איזו היא השקרנית, כל פעם כאשר אחת מהן תבוא להעיד בדין אחר, אנחנו נחשוש ונעמיד אותה בחזקת שקרנית.

להלכה פוסק כאן רב האי כשיטת רב חסדא מאחר שלא מוציאים ממון מספק³.

2. הסיבה לכך היא שספק הפסול שחל על כל כת לא יכול להוציא אותן מחזקת הכשרות שלהן. אפשרות אחרת היא שמאחר שאנחנו לא יכולים לדעת על מי להטיל את הפסול, אנחנו לא יכולים לפסול את העדים.

3. יש לציין שרב האי חזר בו מפסיקה זו (על פי בעל העיטור מהדורת ר"מ יונה חלק א לה, א), ופסק כרב הונא. אך על פי דבריו שיטה זו הינה שיטת רב סעדיה גאון ורב שמואל גאון (שלא חזרו בהם מדבריהם

רב האי מביא ראייה ממסכת שבועות (מז, ב – מח, א) לכך שאנו פוסקים כרב חסדא⁴. הגמרא בשבועות מקשה על שיטת רב חסדא מעדות קידוש החודש. התוספתא (ראש השנה א, יז) דנה במקרה ששני עדים מגיעים, אחד אומר שראה את הירח בגובה שלוש מרדעות (מלמד הבקר), ואחד אומר שני מרדעות. התוספתא מכריעה שמקבלים את עדותם כי סביר שמתבלבלים בהפרשים כאלו. אבל במקרה שאחד אמר שלוש מרדעות ואחד אמר חמש, אז העדות בטלה, ולמרות זאת הם נאמנים בעדות ממון אחרת. מכך הגמרא מקשה על רב חסדא – הרי לפיו כאשר העדות בטלה, הם לא נאמנים בעדות ממון במקרה אחר!

מתרץ רבא את רב חסדא שהכוונה כאן היא שאם יגיע עוד אדם אחד ויגיד חמש מרדעות הוא והקודם מצטרפים לעדות החודש – כי כך אין הכחשה, שהרי זה עד אחד מול שני עדים – ולכן אין קושיה על רב חסדא.

אומר רב האי שמאחר שרבא תירץ את רב חסדא משמע שהוא סובר שהלכה כמותו "וקמא ליה דרב חסדא בפירוק אדרבא דקאים כוותיה" (משפטי שבועות, מהדורת דומב, על פי דפוס ישן ועל פי כתב יד חדש).

אבל לכאורה קשה ממה שנאמר בבבא בתרא (לא, א - לא, ב), שם רב נחמן לכאורה סובר כרב הונא, והרי ידוע לנו שהלכה כרב נחמן בדיני, אז לכאורה הלכה כרב הונא ולא כרב חסדא. נראה שרב האי גאון הסביר אחרת את מהלך הגמרא בבבא בתרא, כך ששיטת רב נחמן לא תסתור את דברי רב חסדא. הסברנו לעיל שרב נחמן סובר כרב הונא, שכן לדעתו אנחנו מפצלים את עדות האכילה מעדות האבות ומקבלים את העדים לעדות האכילה על פי כללו של רב הונא זו באה בפני עצמה ומעידה. אמנם לדעת רב האי גאון ניתן לבאר את שיטת רב נחמן בדרך אחרת. כתבנו לעיל שגם רב חסדא מודה כאשר שתי כתות הסותרות זו את זו מודות בסכום מינימלי, ונחלקו רק בגובהו. לדעת רב האי זהו המקרה בבבא בתרא. כל שאנו יודעים הוא ששתי כתות העדים מעידות על החזקה, אך מבחינתנו שתיהן מודות

ככל הידוע לנו, וככל שהיה ידוע לרב האי). וכך דברי רב דוד ב"ר סעדיה בעל שערי שבועות שמיוחס לר' יצחק ב"ר ראובן (על פי ספר משפטי שבועות מהדורת אברמסון עמוד מג, לזכרוננו ברודי השיג על זיהוי זה, כך ראוי לציין): "ורבנו האי זכרו לבר' יצא באחת מהתשובות שלו ממה שנפל לו מפסיקה בהלכה זאת בדברי רב חסדא [...] והזכיר כי היה לו זאת בהיותו צעיר והיה אף (משום) שראה ב[מאמר] מיוחס לרב סעדיה נ"ע בפסיקת הלכה כדברי רב חסדא ועשה כמותו בחבורו בלי הוכחה. ואשר לרב שמואל בספר העדות [אשר] גרם לו לחשוב (בטעות) פסק בו כרב חסדא [...] ואף מה שראה מדברי התלמוד במחלוקת רבא ורב נחמן אליבא דרב חסדא כולי עלמא לא פליגי וסבור היה שרבא ורב נחמן מסכימים שניהם שההלכה היא כרב חסדא וכו'". וכן מובא בהמשך העמוד שרבנו דוד אומר שרב שמואל פסק כך מאחר שראה שרבה תירץ את רב חסדא, ויש עוד ראייה ושם נפסק כתב היד.

4. רב האי עצמו רצה להראות מאכן גם את הביסוס להבדלת הגמרא בין המקרה של שני מלוים ושני שטרות לבין מלווה אחד ושני שטרות.

לגבי חזקת האבות, שכן כל עוד העדים לא אמרו במפורש משהו אחר מהעדות הראשונה אנחנו מניחים שהם מודים לה⁵.

זוהי כוונת דברי רב האי "אבל דבריו בעניין ההכחשה כמו שבארנו לגבות שיעור מה שהשתוו בו העדים ולא נבטל העדות" (כתב יד אוקספורד), כלומר רב נחמן דיבר במקרה של לוח אחד מלווה אחד, ושני שטרות. על פי הבנה זו נבאר מחדש גם את המשך מהלך הגמרא.

רבא הבין שרב נחמן דיבר על המקרה בו נחלקו רב הונא ורב חסדא, דהיינו שני מלווים, שני לוויים, ושני שטרות. ברור שבמקרה הזה רבא שידע שרב נחמן פוסק כרב חסדא לא הבין איך רב נחמן יכול להגיד שמקבלים את עדות האבות, הרי העדים הוכחו! לכן עונה לו רבא, הרי יש כאן עדויות מוכחות, ואיך אתה יכול להתייחס לעדות האבות, הרי קיימא לך כרב חסדא שבעדות אחרת העדות פסולה!

רב נחמן הבין שרבא לא הבין אותו ולכן הוא מסביר את דבריו, בעדות האכילה העדויות הוכחו, אבל באבות, העדויות לא הוכחו ולהיפך העדויות השתוו!

מאחר שהסתמא דגמרא עדיין לא הבינה את כוונת רב נחמן היא מציעה להעמיד את מחלוקתם כמחלוקת רב הונא ורב חסדא.

דוחה הגמרא ואומרת שלא. בין לרב נחמן ובין לרבא הלכה כרב חסדא (כמו שביארנו). אגב כך הגמרא אומרת שהם נחלקו מה אמר רב הונא ושניהם יכולים להסתדר גם עם שיטתו. רב נחמן כמו שאומר רב הונא שנאמנים בעדות אחרת, ורבא אומר שגם לרב הונא אמנם זה נכון שהם נאמנים בעדות אחרת, אבל באותה העדות הם לא נאמנים.

יוצא שמחלוקת רב נחמן ורבא יכולה להיות גם אליבא דרב חסדא וגם אליבא דרב הונא. בשני המקרים הם נחלקו במקרה הספציפי המופיע בגמרא. אם נחלקו אליבא דרב חסדא אז המחלוקת היא האם זה מקרה של לווה אחד, מלווה אחד, ושני שטרות או שני מלווים, שני לוויין, ושני שטרות. אם נחלקו אליבא דרב הונא אז נחלקו האם זה מקרה חדש ולכן העדים נאמנים או שלא ואז העדים אינם נאמנים.

5. וכן כותב רבינו יהודה אלמדארי (על פי קובץ שיטות קמאי לא, א): "הא עדות מוכחשת היא – כיון דהני שתי כתות מכחישות זו את זו ואחת מהן פסולה לכל עדות שבעולם ואחרי שאין לברר אי זו הפסולה תבטל עדותן לגמרי. באבהתא מי אתכחוש – עדות של אבהתא קיימת היא והכל מודים בה". כלומר מאחר שלא הכחישו את עדות האבות, מבחינתנו הם כאילו הסכימו איתה.
וכן רשב"ם לא, ב: "בדאבהתא מי איתכחש – עדות של אבהתא קיים הוא והכל מודים בו".

לפי רב נחמן אנחנו רואים את חוסר עדות האבות לצד של ראובן, כאילו העדים של שמעון מסכימים על כך שהקרקע הייתה של ראובן (או של אבותיו) בעבר. כמו שכתב רב האי:

ואע"פ שכבר אמ' רב נחמן כדברי רב הונא במקום אחר מן התלמוד ונפסקה שם הלכה כרב נחמן אבל דבריו בעניין ההכחשה כמו שבארנו לגבות שיעור מה (שנשתנו) [שנשתור] בו העדים ולא נבטל העדות וענין דברינו בכאן הוא בעדות אחרת כמו שאמ' חז"ל שם רבא אמ' עד כאן לא אמ' רב הונא התם אלא לעדות אחרת אבל לאותה עדות לא קאמ'.

(משפטי שבועות שם, מהדורת דומב, כתב יד אוקספורד)

אך כמובן שיש קושיה גדולה על דבריו – העדים רק אומרים שאכל את הקרקע שלוש שנים, וזה יכול להיות או בגלל שקנה מראובן או בגלל שירש מאבותיו (יש לזכור שהוא טוען שהקרקע הייתה של אבותיו, למרות שאפשר לדחוק ולהגיד 'ברי לי שהקרקע הזאת היא שלי כשל אבותיי'). להגיד שמכך שהעדים לא סתרו את עדות האכילה, אז הם מודים לה, ולכן לטעון ששתי כתות העדים מודות בנקודה זו – או שלפחות מבחינתנו אנחנו רואים אותן כאילו הודו בה, זהו דוחק (ויכול להיות שבאמת בגלל דוחק זה חזר בו רב האי, אך זה אינו סביר, מאחר שהעניין הובא כדרך אגב; הגיוני יותר שהוא חזר בו מאחר שרב הונא היה רבו של רב חסדא ולכן יש לפסוק כמותו).

נראה שלדעת רב האי אמנם לא מוכרח שהעדים יודו לעדות האבות, אך מאחר שהם לא העידו על העניין כלום – הרי זה כאילו הם הודו בדבר.

ד. סיכום

ישנם מספר הבדלים בין הסבר הסוגיה על פי רוב שיטות הראשונים לבין שיטתם של הגאונים.

לפי הסבר הראשונים כולם פוסקים בעדות מוכחשת כמו רב הונא. לכן במקרה שלנו יש כמה אפשרויות למחלוקת בין רבא לרב נחמן:

א. רבא ורב נחמן נחלקו האם עדות האבות היא עדות נפרדת ודין חדש, או חלק מעדות האכילה ואותו הדין. כלומר אין מחלוקת על דברי רב הונא, ולפי שיטת כולם רב הונא יודה שהעדים נאמנים רק במקרה חדש שבו באה כל כת בפני עצמה. אם זה אותו הדין, אז אי אפשר לקבל אף עדות מהכתות כי ברור לי שיש כת שקרנית ואני לא יכול לקבל את עדותן כלל.

ב. רבא ורב נחמן נחלקו האם לרב הונא שתי כתות עדים שהכחישו זו את זו עומדות בחזקת כשרות והרי הן כשתי כתות כשרות לחלוטין – כלומר אנו מתעלמים לחלוטין מעדות האכילה ומעמידים פנים שהיא לא התרחשה, וממילא עדות אחרת שהעדים

יעידו (גם כחלק מהעדות הקודמת) באותו הדין תתקבל. או שמא העדים נפסלו לדין זה ויוכלו להעיד רק בדיון אחר⁶.

לעומת זאת לפי הסבר הגאונים ברור גם לרב נחמן וגם לרבא שהלכה כרב חסדא. רבא ורב נחמן נחלקו האם המקרה המדובר בגמרא, הוא המקרה עליו נחלקו רב הונא ורב חסדא, או שזה מקרה עליו אין ביניהם מחלוקת מה הדין (לווה, מלווה, שני שטרות).

6. כך מוכח מרשב"ם שכתב (ד"ה בדאבהתא) : "בדאבהתא מי איתכחש – עדות של אבהתא קיים הוא והכל מודים בו".